

JUŽNI SLOVENI U SVETLU BIOFIZIČKE ANTROPOLOGIJE (PRILOG BRAHIKEFALIZACIJI I DINARIZACIJI)

Petar Vlahović

ABSTRAKT

Promena biofizičkog izgleda južnoslovenskog stanovništva od ranog srednjeg veka do savremenog doba može se posredno pratiti po freskama i drugom likovnom materijalu. Likovi sa fresaka dinastije Nemanjića, na primer, pokazuju da se od XIII veka naovamo, biofizički habitus južnoslovenskog stanovništva bitno promenio. Danas u južnoslovenskom etnosu, umesto svetle kompleksije, za razliku od srednjega veka, prevladuje melanobrahikefalija sa tamnom bojom kose i očiju. Promene se zapažaju i u drugim biofizičkim antropološkim odlikama koje su za samo nekoliko vekova u mnogome promenile južnoslovenski biofizički izgled koji se, pre svega, odrazio u brahikefalizaciji i dinarizaciji Južnih Slovena na balkanskim prostorima. Ali, uprkos tome, neumitni zakoni genetike, kroz svetlu kompleksiju i druge činioce, podsete s vremena na vreme kako su u ranijim razdobljima izgledali naši preci. Zbog toga istraživanja i analiza ovih procesa otvara širok prostor ne samo za biomorfološka nego i sva druga biofizička antropološka proučavanja južnoslovenskih, starobalkanskih i pripadnika drugih populacija Evrope i sveta.

I

Savremena antropološka proučavanja u novije vreme ističu u prvi plan nekoliko problema koji se moraju imati u vidu kada je reč o proučavanju ljudskih populacija i konsolidaciji pojedinih etničkih zajednica. Među tim pitanjima su: izbor parametara za proučavanje morfoloških odlika, savremeni pristupi genetsko populacionim proučavanjima i ukazivanju na antropološke i biološke činjenice koji svedoče o jedinstvu ljudske vrste i procesima koji su doprineli njenom oblikovanju u prostoru i vremenu. Zbog toga savremena antropologija obraća posebnu pažnju ne samo na populacionu fiziologiju, nego isto tako na adaptivne procese koji prate život ljudskih populacija, njihovu demografsku dinamiku i promene do kojih dolazi u ljudskim populacijama pod dejstvom prirodnih, istorijskih, društvenih i drugih činilaca biotskog i abiotskog značaja. Neki od ovih procesa mogu se pratiti sa palentološkog, etnogenetskog i biofizičkog stanovišta u okviru južnoslovenske etničke zajednice, koja se oblikovala u posebnim antropološkim i društveno istorijskim okolnostima.

II

O Južnim Slovenima danas postoji obimna literatura koja ukazuje na njihov antropološki, etnološki i kulturno istorijski razvoj u minulom i našem vremenu. Južni Sloveni

pripadaju, kao što je poznato, velikom slovenskom etničkom stablu iz koga su se, u tzv. „Velikoj seobi naroda” izdvojili i između V i VI veka zaposeli Balkansko poluostrvo od Tršćanskog zaliva na zapadu do Crnog i Azovskog mora na istoku i od Panonije na severu do Peloponeza na jugu. U tim prostorima tekao je dalji razvoj južnoslovenske etničke zajednice u sučeljavanju sa različitim etničkim zajednicama koje su se ovde nalazile (Iliri, Tračani, Grci, Rimljani) ili prelazile preko Balkanskog poluostrva (Kelti, Germani, Avari i drugi).

Izdvajanje južnoslovenske zajednice iz opšteg slovenskog stabla otpočelo je oko V veka nove ere posle prodora Huna, a potom i Avara u VI veku, kada je došlo do razdvajanja Slovena na one koji su ostali severno od Karpatskog luka i one koji su prešli preko Karpata, usmerili se prema Balkanskom poluostrvu i ustalili se u ovim prostorima tokom VI i VII veka nove ere. Sa određenim etničkim imenima došli su samo Srbi i Hrvati. Sva ostala slovenska etnička imena (Crnogorci, Makedonci, Slovenci, Bugari) razvila su se kasnije na balkanskim prostorima.

Iz slovenske Pradomovine koja se nalazila između Karpata na jugu, Labe (na zapadu), Baltičkog mora na severu i Dnjepra na istoku, Južni Sloveni su doneli na Balkansko poluostrvo neke antropološke karakteristike po kojima su se razlikovali od ovde zatečenog stanovništva. Pisana svedočanstva o tom ostavili su vizantijski pisci. Prokopije je sredinom VI veka nove ere zapisao za Slovene i Ante sa kojima se sreo, da su, kako on kaže, „svi visoki i neobično jaki, a u pogledu boje tela i kose nisu ni odviše beli, odnosno plavi, niti sasvim prelaze u crno, nego su svi ridi”. Vizantijski car Mavrikije je, kada je prvi put kod Herakleje 591. godine nove ere video Slovene zadivio se njihovoj impozantnoj postavi, dobrim telesnim dimenzijama i skladnim proporcijama udova. Bila je, dakle, veoma uočljiva razlika između tamnoputih i rastom niskih Helena (Grka, kako ih zovemo Rimljani i mi). Trako-Romana i Iliri-Romana i došljaka sa severa, koji su bili znatno višeg rasta i svetlije rde (ruse, crvenkaste) boje. Ovakvi kontrasti u antropološkim odlikama Južnih Slovena i zatečenog stanovništva na balkanskim prostorima, ostali su sve do prodora Turaka, kada se, od XV veka naovamo, lagano menja antropološki izgled Južnih Slovena sa kojim su došli iz svoje matice.

Razlike za promene Južnih Slovena u antropološkom izgledu mogu se tražiti u prilagodavanju novoj prirodnoj geografskoj sredini i slovenizaciji starobalkanskog stanovništva koja je tekla preko međusobnog mešanja Slovena sa zatečenim strobalkanskim stanovništvom pri čemu je brahikefalija i tamnopotost sve više dolazila do izražaja i tako postajale dominantnije karakteristike. Uporedo sa ovim menjale su se u balkanskoj sredini i slovenske antropološke odlike. Ovo ističu i naglašavaju naši antropolozi B. Ivanović, Ž. Mikić i P. Vlahović na osnovu odgovarajućih pokazatelja koji su se ispoljavali kroz procese brahikefalizacije, dinarizacije i gracilizacije. Zbog toga se ovi veoma složeni i umnogome još uvek dosta nepoznati procesi mogu promatrati i pratiti u okvirima antropoloških procesa koji su u evropskim prostorima uticali na oblikovanje dinarskih antropoloških osobina u kojima su brahikefalizacija, gracilizacija i dinarizacija Južnih Slovena imale odlučujuću ulogu.

III

Istraživači se uglavnom slažu (J. Deniker, J. Čekanovski, B. Škerlj, na primer) da je paleoevropsko stanovništvo iz koga su se od kvartara naovamo razvijale savremene evropske populacije pa i Južni Sloveni, dugo pripadalo dolihokefalnom, odnosno dugoglavom antropološkom tipu. Dolihokefalija je u Evropi dominirala u paleolitu, neolitu i

gvozdenom dobu, a brahikefalija se javlja u mezolitu i bronzanom dobu. Međutim, ovaj proces Južne Slovene počinje da zahvata tek od srednjeg veka naovamo. To su najbolje vidi u poređenju antropoloških osobina koje su Južni Sloveni doneli iz pradomovine i onih koje su se posle toga razvile na Balkanskom poluostrvu.

Jan Čekanovski, poznati poljski antropolog sa velikom međunarodnom naučnom reputacijom, utvrdio je da se stari Sloveni iz kojih su se izdvojili Južni Sloveni, pripadaju dolihokefalnom istočno baltičkom ili laponoidnom antropološkom tipu čije su se odlike i do danas zadržale kod Zapadnih i Istočnih Slovena (*Uvod u istoriju Slovena*, Poznanj 1957). Reč je, između ostalog o svetloj kompleksiji, širokom licu sa isturenim jagodicama i širokim i jakim vilicama. Koren nosa je snažan i završava se okruglastim krajevima na nozdrvama. Uostalom, kao što je već rečeno, ovo su umnogome potvrdile i impresije koje su o Južnim Slovenima ostavili vizantijski hroničari neposredno po njihovom dolasku na Balkansko poluostrvo. Međutim, u Balkanskim prostorima, posebno od XV veka naovamo, posle prodora Turaka i promena u etničkoj strukturi koju su ovi prodori izazvali, među Južnim Slovenima se razvio poseban antropološki tip koji odlikuje tamna boja kose i očiju, vitak srednji ili visok stas, okrugla brahikefalna glava, velika zapremina lobanje, duguljasto lice, istaknuti nos, oštre crte lica i upadljiva fizionomija. Posebno su ove osobine uočili N. Županić, B. Škerlj, B. Maleš, B. Ivanović, Ž. Mikić, V. P. Alekseev i drugi kod onih Južnih Slovena koji su živeli i žive u dinarskom pobrdju.

Širenje lica i oblikovanje okrugle, brahikefalne glave kao i drugih savremenih antropoloških osobina kod Južnih Slovena može se višestruko tumačiti. Ali, bitni su izgleda, između ostalog, prilagodavanje prirodnoj sredini koje je B. Ivanović dokazao na Durmitorcima, zatim širenje kruga bračnih veza sa zatečenim življem koje se sve više širilo od prodora Turaka naovamo kao i postepenom slovenizacijom starobalkanskog stanovništva u minulim epohama. Ove procese partile su gracilizacije i dinarizacije koje su bitno uticale na oblikovanje savremenih južno-slovenskih antropoloških osobina.

IV

Gracilizacija ima relativno duboke korene. Proces gracijalizacije se izražava na sužavanju lica. Ž. Mikić je ovaj proces otkrio još na populacijama sa Lepenskog vira. Do toga je, po Ž. Mikiću, došlo usled mikroevolutivnih promena i metisacijom sa prilivom novog stanovništva koje je u Đerdapskom podunavlju pospešilo gracilizaciju, koja se kasnije širila i po mediteranskim prostorima (Ž. Mikić, *Đerdapska serija*, Gl. EI SANU XXX, str. 107 i 117), pa je unekoliko zahvatila i savremene južnoslovenske dinarske populacije.

V

Dinarski antropološki varijetet odavno je privukao pažnju istraživača. Prvi ga je uočio Jan Deniker putujući po Dalmaciji i Boki Kotorskoj još 1880. godine, a potom ga detaljnije opisao na Crnogorcima kao „jadransku ili dinarsku rasu“ koja je pod ovim imenima od tog vremena ušla u naučnu literaturu. Reč je zapravo o stanovništvu koje živi, kako kaže Deniker, obodom Jadranskog mora, po Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji. Stanovništva sa nekim dinarskim osobinama, po Denikeru, ima među Slovenima, Romanima u Švajcarskoj, Ladenima u Tirolu.

Stanovništvo koje, po Denikeru, pripada dinarskom tipu odlikuje visok stas (do 172 cm), indeks lobanje iznad 85, smeđa ili crna talasasta kosa, tamne oči, prave obrve, izdu-

zeno lice, nos tanak prav ili povijen, ten blago preplanuo. Ovim odlikama istraživači su, kao B. Škerlj i Br. Maleš, na primer, dodavali nova obeležja, među kojima su: široko čelo, reljefno, široko i snažno lice, široka donja vilica i izražena planokcipitalija, odnosno ravan zatiljak. Uz ovo, pripadnik dinarskog varijeteta je, po pravilu, tip dugolinijske respiratorne konstitucije, sa kojom se koreliraju i druge proporcije. Lice je razvijeno u skladu sa telesnom visinom i dužinom ostalih delova tela. Dužina ruku i nogu je uglavnom proporcionalna prema visini. Čelo je visoko sa dubokim zaliscima i izraženim prelazima prema slepoočnim kostima. Nadočni luci su razvijeni, obrve su guste i široke a nos prav ili orlovski povijen. Lobanja sa velikom zapreminom je takođe, utvrdio je B. Ivanović, značajna odlika dinarskog antropološkog tipa u Crnoj Gori, što potvrđuju antropološke odlike Durmitoraca, Crnojevića, nalazi sa Čipura, Dinastije Petrovića Njegoša i drugih. Zbog toga je ovaj svojevrsni antropološki kompleks našao svoje mesto u izdvajanju u poseban antropološki varijetet.

Dinarizacija Južnih Slovena odvijala se, prema dosadašnjim proučavanjima, uglavnom na nekadašnjoj ilirskoj teritoriji na kojoj i danas živi stanovništvo sa najizrazitijim dinarskim osobinama u celoj Evropi (Švidecka - Mikić, G. EI SANU XXX, B. 1977, str. 157). Razlog za to se, po I. Švideckoj i Ž. Mikiću, može tražiti u činjenici što pred-slovensko stanovništvo na ovim prostorima nije iskorenjeno nego se ono tokom vremena asimilovalo sa pridošlim Južnim Slovenima. Ovo utoliko pre što upoređenje dužinsko širinskog indeksa sa sličnim podacima iz ostalih evropskih zemalja, ukazuju na etnička zbivanja i međusobna prožimanja do kojih je vremenom došlo u današnjim balkanskim prostorima. Ovaj proces obuhvata oblasti u kojima su živeli Tračani čiji antropometrijski kranio-ološki podaci pokazuju niže vrednosti od onih koje se uočavaju u oblastima koje je naseljavalo nekadašnje ilirsko stanovništvo (Švidecka-Mikić, str. 158). Istraživači smatraju da je do ovih razlika došlo zbog toga što su se kod Tračana razvile neke mediteranske, a kod Ilira odlike koje su bile bliže dinarskom varijetetu (Švidecka - Mikić, str. 159; Alekseev i saradnici). Međutim, bez obzira na to, novija proučavanja lobanja sa lokaliteta Crvena Stijena i lokaliteta Mijela u Crnoj Gori pokazuju da je ilirsko stanovništvo sa teritorije današnje Crne Gore, uostalom kao i u drugim krajevima genetski uticalo na oblikovanje nekih dinarskih antropoloških pokazatelja po kojima se južnoslovensko stanovništvo antropološki razlikuje od ostalih slovenskih, nekih balkanskih i drugih evropskih populacija.

Novija antropološka proučavanja, na osnovu paleontološkog materijala koji potiče sa prostora današnjeg rasprostranjenja dinarskog antropološkog varijeteta, pokazuju da je reč o veoma starom autohtonom biofizičkom procesu, koji je posebno došao do izraza kod južnoslovenskog stanovništva koje naseljava dinarski planinski sistem, čiju centralnu oblast čini Crna Gora i Hercegovina.

Dinarizacija je bio permanentni proces koji se odvijao preko brahikefalizacije i gracilizacije. Ovo potvrđuju odlike koje se zapažaju na skeletnim populacijama iz praitirijskog i istrijskog perioda. Analize pokazuju da proces dinarizacije započinje u mezolitskom periodu kod stanovništva Đerdapskog podunavlja (Vlasac, Lepenski vir) i Crnoj Gori (Crvena Stijena, Mijela) a svoje specifičnosti dostiže u antropološkim odlikama savremenog južnoslovenskog stanovništva koje danas živi u dinarskom pobrdu.

Božo Škerlj je, na primer, zapazio da pripadnike dinarskog varijeteta, pored biofizičkih, odlikuju i neke druge osobine koje nisu tako i u takvom obliku izražene u drugim populacijama. Reč je o prosečnoj težini od oko 70 kilograma, sežnju (obuhvatu rukama) koji iznosi oko 102%, donjim ekstremitetima 54% i obimu grudnoga koša oko 52,6% od ukupne telesne visine. Ovome se pridružuje način hoda, sklonost obolevanju od pojedinih bolesti, polno sazrevanje i plodnost koja se odražavala u porodici koja je do nedavna bro-

jala oko 6 članova u proseku. Istraživači su uočili i neke druge specifičnosti pripadnika južnoslovenskog dinarskog varijeteta u koje spadaju duševne odlike (bistrina, fantazija), zatim tvrda volja, junaštvo i moralni kvaliteti.

Napred pomenute odlike su samo neki od pokazatelja koji, po proučavanjima Bozine Ivanovića, nastaju tokom rasta i razvoja jedinki i tako dinarski varijetet izdvajaju u posebnu antropološku celinu. Na proces dinarizacije Južnih Slovena je, izgleda, uz društvene i istorijske procese, bitno uticala prirodna sredina i način ishrane. Zbog toga se ove činjenice, kao i ekologija, takode moraju uzeti u obzir jer su one bitan činilac za razvoj ljudskih populacija, u dotičnoj sredini (Glasnik ADJ XXXIV, str. 135-140).

VI

Sloveni su, kao što je napred rečeno, došli u balkanske prostore kao pripadnici baltičkog antropološkog varijeteta, koji se i danas zapaža kod Zapadnih i Istočnih Slovena. Razlikovali su se od zatečenog stanovništva po obliku glave i lica, svetloj boji kože, kose i očiju. Koža im je bila svetlo bleđa, kosa pepeljasto plava, a oči više sive ili zelenkaste, čak veoma svetle (*Misleći dvonožec*, str. 272). Međutim, ove osobine su se kod Južnih Slovena u balkanskim prostorima relativno brzo menjale. Na to ukazuje proučavanje starih slovenskih populacija u pojedinim nekropolama koje su otkrivene na prostoru od Ptuja do Ohrida.

Na slične procese i antropološku transformaciju Južnih Slovena u balkanskim prostorima ukazao je Niko Županić u prvim decenijama dvadesetoga veka, posebno u studiji *„Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda“* (Starinar knj. 2 i knj. 3, Beograd 1909). Antropolozi su u to vreme našli kod Srba u Srbiji 55% zagasitih (tamnijih), 25% mešovitih i 17% pripadnika plave, svetlije kompleksije. Zanimljivo je da je kod ženskih osoba zagasitija boja kože bila zastupljena u 51% a plava u 17% slučajeva. Svetlija kompleksija je bila zastupljena u šabačkom, smederevskom i požarevačkom kraju, odnosno u Posavini i Podunavlju a tamnija nešto južnije i istočnije. Međutim, kod stanovništva južne i jugoistočne Srbije, osobito kod Šopova, bile su očuvane antropološke osobine starih Slovena.

Antropološkim promatranjima koja je vršio Branimir Maleš došlo se do saznanja da oko Užica ima 22 do 24% plavookih, a u mostarskom kraju bilo ih je oko 55%. Veći deo savremenih hercegovačkih populacija pripada ovom varijetetu „dinaraca svetlije kompleksije“ kako ih je nazvao Maleš, koji naseljava mnoge srpske etničke oblasti među kojima su Stari Vlah, predeo Rujno i krajevi oko donjeg toka reke Ibra, Studenice pa i šire (Maleš, *Rase kojima pripadaju Srbi i Hrvati*, str. 248).

Svetliji antropološki dinarski varijetet može se zapaziti u Šumadiji, zatim u Zeti, Staroj Crnoj Gori i širem dinarskom prostoru, a izvan ovoga prostora primećuje se retko i samo sporadično. Inače, morfološke proporcije ovoga varijeteta odgovaraju proporcijama klasičnog dinarskog tipa sa nešto nižom telesnom visinom (oko 168 cm). Plavi dinarski antropološki varijetet zastupljen je mnogo više nego što to izgleda na prvi pogled.

Antropološke analize pokazuju da se kod Južnih Slovena, kao i kod ostalih balkanskih naroda, telesna metamorfoza vršila kroz lagano spajanje za zatečenim življem i postepenim prelazima koji se mogu pratiti po nijansama u tonovima boje kože, kose i očiju. Pigmentacija i depigmentacija imaju u tome takode značajnu ulogu.

O međusobnom prožimanju Južnih Slovena sa zatečenim stanovništvom svedoče i narodna predanja. Ona ukazuju na postepenu slovenizaciju zatečenog starobalkanskog življa. To najbolje sažima ernogorska tradicija koja razvrstava etničku strukturu i antropološke odlike tih populacija u najstariji, srednji i najmlađi današnji sloj. Najstarijem sloju, po tradiciji, pripadaju Grci, retko Rimljani ili Latini, Jaudije, Kriči, Španji, Bukumire, Ma-

cure i drugi. Srednji sloj su Lužani ili stari Zečani koji vremenski odgovaraju slovenskom srednjevekovnom stanovništvu Zete. Najmladi - današnji - sloj, po tradiciji, a s vremena na vreme i po istorijskim izvorima, može se pratiti do rodonačelnika bratstava i plemena u XVI veku, odnosno najmanje do pada Zete pod Turke krajem XV veka. Nabraja se u Crnoj Gori po 15 do 16 generacija unazad od kojih mnogi svoje ishodište vezuju za nemanjičku ili kosovsku tradiciju.

Promena biofizičkog izgleda južnoslovenskog stanovništva od ranog srednjeg veka do savremenog doba može se posredno pratiti po freskama i drugom likovnom materijalu. Likovi sa fresaka dinastije Nemanjića, na primer, pokazuju da se od XIII veka naovamo, biofizički habitus južnoslovenskog stanovništva bitno promenio. Danas u južnoslovenskom etnosu, umesto svetle kompleksije, za razliku od srednjega veka, prevladuje melanobrahikefalija sa tamnom bojom kose i očiju. Promene se zapažaju i u drugim biofizičkim antropološkim odlikama koje su za samo nekoliko vekova u mnogome promenile južnoslovenski biofizički izgled koji se, pre svega, odrazio u brahikefalizaciji i dinarizaciji Južnih Slovena na balkanskim prostorima. Ali, uprkos tome, neumitni zakoni genetike, kroz svetlu kompleksiju i druge činioce, podsete s vremena na vreme kako su u ranijim razdobljima izgledali naši preci. Zbog toga istraživanja i analiza ovih procesa otvara širok prostor ne samo za biomorfološka nego i sva druga biofizička antropološka proučavanja južnoslovenskih, starobalkanskih i pripadnika drugih populacija Evrope i sveta.